

A vándorlás

Juhász Géza

MILOŠ CRNJANSKI: ÖRÖKÖS VÁNDORLÁS, FÓRUM KIADÁSA, NOVISZÁD, 1959; FORDÍTOTTA CSUKA ZOLTÁN

A nemzeti múlt iránti érdeklődés a nemzeti öntudat viszonylagos fejlettségéről tanúskodik, de a nemzeti múlt feltárása ugyanakkor vissza is hat a nemzeti öntudat fejlődésére, siettetni kialakulását. A kis népek Európa-szerte a napóleoni háborúk után, a XIX. század elején ébrednek nemzeti létük és jellegzetességeik tudatára, s ez leginkább a nemzeti függetlenség kivívására készíteti őket. Az irodalomban ekkor a romantika stílustörekvései uralkodnak, s ez azt jelenti, hogy a nemzeti múlt feltárása a romantika ábrázoló módszere és szemléletmódja szerint indul meg. Mivel a nemzeti múlt feltárása elsősorban a nemzeti öntudat fejlesztésének, a

függetlenségi harc serkentésének jegyében és érdekében indul meg, az írók leginkább azokat a korszakokat választják műveik tárgyául, amelyekből a nemzet nagysága, dicső múltja tárul az olvasó szeme elé. Természetes, hogy a múlt eseményeinek ilyen eklektikus kiválogatása már magában véve is oda vezet, hogy a történelmi múlt nagy tettek, csupa pozitív hősök, fényes korszakok története lesz, s ha ehhez még hozzáfűzzük, hogy a romantikus írókban sokkal nagyobb volt a múlt iránti lelkesedés, mint a tények iránti tisztelet, a korhúségre való törekvés, akkor nagyjából fogalmat alkothatunk az első történelmi regények jellegéről.

A délszláv irodalomban is hasonló utakon indult meg a történelem ábrázolása, s nemcsak a jellegzetesen romantikus Gyura Jaksics történelmi drámáiban, hanem még Ignjátovics és Sénoa regényeiben is megtaláljuk e romanti-

kus nemzetszemlélet hatását, illetve maradványait. Az első világháború azonban sok tekintetben kijózanítólag hatott a szellemekre, és egész sor bálványt rombolt le, egész sor illúziót foszlatott szerte. Egy egész nemzedék nőtt fel az első világháború idején, amelyet mélyen megrázott az illúziók és bálványok leomlása, s amely e megrázkódtatások hatása alatt bizonyos pesszimizmusba süllyedt átmenetileg, de egyben meg is edződött, és kevesebb elfoglaltsággal, több reális érzékkel szemlélte az eseményeket, mint a háború előtt. Az első világháború azt a tanulságot jelentette számukra, hogy a kis népek a nagyok hódító törekvéseiben az ágyú-töltélek szerepét kapták csupán. A délszláv népeket pedig nemcsak a nagyhatalmak játszották ki, hanem saját uraik, az újkapitalisták is, akik a nép harcának gyümölcsét kisajátították és egy antiszociális, korrupt rendszert teremtettek, amely még ezenfelül a nemzetek közötti egyenlőséget sem hozta meg és ezzel a délszláv népek egyesülésének régi eszményét is megcsúfolta.

Természetes, hogy ez az új nemzedék a nemzet történelmi múltja iránti magatartását is felülbrálta, mind kevésbé elégedett meg az addigi szemléletmóddal, amely csak a fenségest, a nagyszerűt látta a múltban, s maga is mind kíméletlenebbül lerombolja az illúziókat, hogy a megtévesztő ragyogás helyett az igazságot, a történelmi tényeket lássa, amelyek a jelen égető kérdéseire is magyarázattal szolgálnak.

Milos Crnyánszki ennek a nemzedéknek a tagja, és egész sajátos művészete e nemzedék válságait, pesszimizmusát, gyötrődéseit, útkeresését és a maga korában meghökkentően újszerű magatartását és szemléletmódját fejezi ki. Felfogásának és egyéniségének alakulását — amiben különösen nagy szerepe volt az első világháborúnak — így írja le egy 1918-ban kelt levelében: „Milos Crnyánszki fiatal. Vajdasági. Falvakban, városokban, tengereken és erdőkben élt, mint mások. Forgatta a poros könyveket, ölelgette a nőket, járta a temetőket... Gyermekekorián fakardot hordott, és már tizenkét éves korában plagizált egy verset. Akkor nacionalista volt. Később olvasta a prágai „Straže”-t és könnyes szemmel nézte Szvetozár Márkovics szép arcát. Akkor internacionalista volt. Aztán megismerte a háborút és a halál utáni vágyat. Ma boldog. Teljesen mindegy neki, hogy ünnepelni fogják, vagy kicsúfolják. Nem hisz

az istenben, de a jövőben igen. Egész keservünket és büszkeségünket, minden szegyenünket ismeri. S kérdezzétek bár a halálról vagy életről, Zágrebéről vagy a népi egységről, pesszimizmusról vagy optimizmusról, irodalomról vagy futurizmusról, mindenre megvető, elkeseredett, de barátságos kézlegvintéssel válaszol csupán.”

1893-ban született, tehát a világháború kitörése idején huszonegy éves, a végén pedig, amikor ezeket a sorokat leírta, huszonöt, de egy világháború élményeivel gazdagabb, s mint a háborús nemzedékek általában, szinte koráven: egy kicsit cinikus, egy kicsit pesszimista, kiábrándult. Körülbelül a fenti önjellemzés vonásaiban kell keresnünk annak a Crnyánszkinak egyéniségét, aki az Örökös vándorlást megírta. Az a fiatalember, akiről Milán Bogdanovics ezt írta: „egészen megváltozva, remegve, nyugtalanul, a dolgok régi állásával szemben értetlenül került ki a háborúból, de valami újnak, szabadabbnak, szebbnek és nemesebbnek sejtése egészen áthatja”.

Könnyen érthető tehát, hogy amikor a történelemben keresi regényének tárgyát, akkor az őt és nemzedékét kínzó kérdésekre keres választ, és a nemzetnek, azaz szűkebb hazájának, Vajdaságnak történetében a legsötétebb, legzavarosabb és legnehezebb korszakot választja: a vajdasági szerbek letelepülésének korát. A XVI. század folyamán az osztrákok török-ellenes háborúiban jelentős szerepet vállaltak magukra a szerbek is. A hadi szerencse azonban megfordult, s a visszaözönlő, kegyetlenkedő törökök bosszúja elől a szerbek nagy tömegben menekültek az Osztrák-Magyar Monarchia területére és a déli határvidékeken telepedtek le. Ezt nevezi a néphagyomány a nagy vándorlásnak. A következő (XVII. és XVIII.) századok folyamán arra törekedtek, hogy itteni helyzetüket megszilárdítsák, válásszabadságot és önkormányzatot nyerjenek a Vajdaságban. E helyett azonban az említett századok újabb súlyos megpróbáltatásokat hoztak a számukra. Státusuk rendezését elodázták, közben pedig szinte állandóan fegyverben voltak, minduntalan hadba rendelték egységeiket, s számolatlanul, cinikusan és kíméletlenül vetették őket oda a számukra teljesen értelmetlen háborúkban oltató áldozatul. Sokszor azt sem tudták, melyik részén járnak Európának és ki ellen harcolnak. Az akkor még szélesen hömpölygő Duna, Dráva, Száva és Ti-

sza mocsaras vidékein laktak, nagyrészt földbevált kunyhókban. Állataikat, vetésüket rendszerint elpusztította az ár, őket pedig az állandó hadakozás mellett az embertelenül egészségtelen életkörülmények, különféle mocsári betegségek (malária, tifusz, pestis) tizedelték. A szerb népesség ennek következtében e századok folyamán rohamosan apadt. Emellett a katolikus papság állandó zsarnokoskodása, erőszakos térítő tevékenysége is zaklatta őket, úgyhogy tömegesen menekültek vissza török területre, sőt még Oroszországba is.

Ebből a korból Crnyanszki az 1744-45-ös éveket ragadja ki, a szerbek franciaországi és poroszországi hadakozásait Iszákovic Vuk vezetése alatt. Természetesen a történelmi esemény csak keretül szolgál a regény egyáltalán nem történelmi cselekményének. Ez a cselekmény meglehetősen szegényes. Annyi mindössze, hogy míg Iszákovic Vuk messze földön hadakozik, feleségét öccsére, Arangyelra bízta, s ez elcsábítja. Az asszony ezután nem sokkal meghal, s mire Iszákovic visszatér, árván találja gyermekeit, öccse pedig — talán lelkiismeretétől üldözve — elköltözött. A regény fő mondanivalója azonban az örökös vándorlás céltalansága, a szerbek harcának értelmetlensége, s Iszákovic Vuk családi életének felbomlása csak a céltalan és hiábavaló áldozatok nagyságát, súlyát szemlélteti. Nem férhet hozzá kétség, hogy ezzel a közelmúlt, a világháború harcainak értelmetlenségére igyekszik rámutatni az író, s azért a történelem nem is annyira tárgya regényének, mint eszköz véleményének közlésére. Ez persze nem jelenti azt, hogy a történelem ábrázolásának másodlagos szerepe van a regényben. Igaz, nem szerepeltet történelmi alakokat, az események sem történelmi minden részletükben, de a regény egészben hű képet ad a korszakról. Legfőbb értéke kétségtelenül, abban van, hogy az első világháború utáni nemzedék kiábrándultságának, újszerű valóságlátásának egyik legérdekesebb irodalmi megnyilvánulása, de egyben egy igen érdekes — különösen a vajdasági szerbség történelmében fontos — korszak történelmileg hű és művészileg magas színvonalú ábrázolása is. Nem véletlen, hogy a kritika Branimir Csozics Szedett fa és Krlezsa Filip Latinovics visszatérése című regényeivel együtt a két háború közti jugoszláv regényirodalom legnagyobb alkotásának tekinti.

A korról a két testvér — Vuk és Arangyel — nagyszerűen megformált alakjaival mond legtöbbet az író. Merőben ellentétes jellemük, lelkületük, fel fogásuk, sőt külsejük és testi felépítésük is már eleve megindokolja és érzékelteti azt az ellentétet, amelyből a regényben állandóan jelenlévő feszültség, drámai nyugtalanság származik. Vuk Iszákovic katona-ember. Testi alkata, szép sudár termete is erre a pályára irányítja, s az akkori szokások szerint ifjú korában egy herceg apródja lesz. Öccse, Arangyel, teljes ellentéte a bátyjának. Sápadt, vézna, szikár ember, katonáskodásra nem is alkalmas. Természetes tehát, hogy kereskedő lesz. Vuk nyíltszívű, egyenes, őszinte ember; józan, normális házaseletet él, miután ifjú katonatiszt korában annak rendje és módja szerint végigszerelmeskedte fél Európát. De nemcsak nyíltszívű, hanem kissé tehetetlen, gyámoltalan és naiv is. Öccse mindig úgy bánjt vele, mint valami önállótlan és gyámoltalan gyerekkel. Ő nősitte meg, aztán apjuk halála után szinte mindenéből kifosztotta, becsapta az osztrákoknál, de később megsajnálta és gyakran segítette pénzzel. Vuk az örökös céltalan vándorlás és hadakozás folyamán egyre világosabban látja, hogy az osztrákok nem veszik őket komolyan, csak olyankor emlegetik vitézségüket, amikor szükségük van rájuk, a veszély elmúltával, a háború befejeztével egyszerűen elfeledkeznek róluk, ellátásukról nem gondoskodnak, az ő alezredesi kinevezéséről szintén megfeledkeznek, tisztjeit megszegyentítik, őt magát és rongyos seeregét kigúnyolják stb. Mindezek hatása alatt egyre világosabban látja, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia sohasem lesz az ő népének igazi hazája, és így erősödik benne valami ködös és bizonytalan, szinte nosztalgikus vágyakozás a nagy haza, Oroszország után, ahol majd megnyugodhat, s ahova egyszer talán a népét is elvezeti.

Arangyel, a gyakorlati érzékű kereskedő lenézte bátyját; örökös vándorlását, hadakozását és félnomád életét épp úgy esztelenségnek tartotta, mint Oroszországba való vágyódását és készülődését. Az volt az elve, hogy a szerbségnek meg kell vetnie a lábát ezen a vidéken, nem Oroszországról kell neki prédikálni és folyton hadba vezetni, hanem meg kell tanítani dolgozni, termelni, kereskedni. Ő a környék legazdagabb embere. Hajói lovat, búzáét szállítanak a Dunán, de leginkább ezüsttel kereskedik.

Török földön, Zimonyban és Budán vannak palotái, s maga is alig tudja számbavenni gazdaságát. Ebben a szikár, igénytelen külsejű kereskedőben azonban a szerelem vad tüze lobog. Az egész környék tud a tivornyáiról, szerelmi orgiáiról és tobzódásairól, s ezse ágában sincs, hogy megházasodjon; a szerelmet éppúgy pénzen veszi, mint minden egyebet. Dáfina asszony, bátyjának felesége azonban valami addig ismeretlen vágyat kelt fel benne, valami tisztább, egészségesebb felemelőbb érzés utáni vágy hajtja az asszony felé, mióta csak ismeri. Pedig ő talált rá egy görög kereskedőnél, akinek fogadott lánya volt, s ő vetette el a bátyjával. De azóta is szinte menekült tőle, mert közelségében valami nyugtalanító vágy kerítette hatalmába. Mikor aztán bátyja ismét hadbavonult, és rábízta az asszonyt a gyerekekkel, egyre világosabban érezte, hogy most meg kell történnie annak, amitől évek óta menekül. Ez a szinte beteges sóvárgás sógornője teste után teljesen felkavarta nyugalmát, még üzleteit is elhanyagolta. Az asszony terhességének harmadik hónapjában volt már, s a házasságtörés utáni napon, amikor beteges látomásoktól gyötörve összerogyott a szobában, megsértette a méhében hordott magzatot, s az elindult vérzést nem tudták többé elállítani. Az asszony ekkor azt követelte Arangyeltől, hogy vegye törvényesen feleségül, azután helyezze el egy kolostorba, mert csak ott gyógyulhat meg. Arangyel mintegy féltalomban járt, az asszony minden kívánságát teljesíteni akarta, de amikor éppen kijárta a szerzeteseknél, hogy befogadják egy kolostorba, Dáfina asszony meghalt.

A regény cselekménye felváltva két színen játszódik: Iszákovics Vuk sorsa a táborokban, ütközetekben és a vonulásokban, bonyolódik, Arangyel és Dáfina élete pedig Arangyel zimonyi házában. Már Dáfina asszony figurája is sokkal halványabb, mint a két testvéré, több olyan szereplő pedig nincs is, akinek jelentősége egy-egy epizódon túlnőne. Ezzel a tömörítéssel fokozza ugyan a regény drámaiságát, de a többi szereplők rajzának elnagyolásával kissé szegényessé is teszi a regényt. A többi szereplők — akár a katonákról van szó, akár Iszákovics falujának vagy Zimonynak a lakóiról és Arangyel környezetéről — valahogy beleolvadnak a tömegbe, nem lépnek elő a homályból, nem rajzolódik ki egyéni arculatuk, jellemük.

A regény külön érdekessége és egyben fontos jellegzetessége Crnyánszki ábrázoló módszere, nyelve és stílusa. Az események időrendjén gyakran megbontja, hogy közbeékelje a megértéshez szükséges előzményeket, máskor meg elébe is vág az eseményeknek. Nyelve és stílusa csupa, ideg, csupa nyugtalanság, a lélek minden rezdülését pontosan, híven jegyzi, rögzíti, s ez nemcsak stiláris sajátság, hanem az eseményközlésnek is sajátos módszere. Mondatai szabálytalanok, szokatlan szerkezetűek, s úgy csaponganak, úgy tele vannak közbeékelésekkel és kitérőkkel, mint a gondolat. Ezzel eltér az epikai közlés megszokott lassú és kényelmes, részletező és időrendet követő szabályától s nem annyira az események külső rendjéhez tartja magát, mint inkább ahhoz a sorrendnélküliséghez, ami az eseményeknek a gondolatban való reprodukálódására jellemző. Ha írói eszközeit vizsgáljuk, feltűnik, hogy majdnem kizárólag a leírással él. Szinte sohasem történik semmi közvetlenül előttünk, a regényben nem találunk például egyetlen párbeszédet sem (!), s úgy tűnik, mintha minden cselekmény és történés csak a szereplők reflexiói útján jutna le hozzánk. Ez kétségkívül sokat elvesz a cselekmény dinamikájából, szinte lelassítja az események ütemét, és sohasem lehet olyan magával ragadó, olyan erős, mint egy pergő párbeszédekkel teletűzdelt regény. Mint mondtuk, a regényben van belső feszítő erő, drámai feszültség, de ezt sohasem az események gyors sodrása, bonyolódása vagy váratlan fordulatok váltják ki, hanem a helyzetek lélektani indokolása, a hősök lelkiállapotának, érzelmük hullamzásának pompás leírásai. Ez a pszichologizálás egyben kárpótolja is az olvasót a cselekmény szegénységéért és vontatottságáért.

Crnyánszki sajátosan egyéni és eredeti stílusát minden bírálója és méltatója külön kiemeli. Bosko Novákovic 1938-ban írt cikkében azt mondja róla, hogy ideges, de hajlékony és mélyre hatoló, továbbá igen gazdag árnyalatokban, kihagyezett, finom kifejezésekben, víziókban, s igen plasztikus. Külön kiemeli a gyakran felforgatott szórendet, amelynek során a szavak új meglepő jelentést kapnak. Milán Bogdánovic különösen a stílus líraiságát emeli ki, amely nagyszerűen megfelel a regényre jellemző érzelmileg túlfűtött állapotok, helyzetek leírására. Mindketten egybehangzóan megállapítják, hogy ez a stí-

lus kiválóan alkalmas e zavaros, szerte-
len és tragikus korszak leírására, de B.
Novákovics tovább megy, és azt is meg-
állapítja, hogy más jellegű tárgyhoz
már nem is felel meg ez a stílus. Példá-
nak a Könnyes krokodil című elbeszélés-
t említ, ahol ez a stílus alkalmatlan-
nak bizonyult a mondanivaló kifejezé-
sére.

A magyar olvasó kissé tanácstalan
ennyi dicséret hallatára, amelyek rend-
re kiemelik a nyelv és stílus erejét,
szépségeit. Ha a magyar olvasónak kis-
sé nehezebb esik olvasni — épp a stílusa
miatt — ezt a könyvet, ha e szokatlan
közlésmód elfáraszt, ha az érzelmi és
gondolati digressziókat követő nyelvi
digressziók folyton megállítanak ben-
nünket, akkor ez nyilván azért van,
mert a gyakran felforgatott szórend kö-
vetése s a szavak megváltozott jelenté-
sének megértése meglehetősen nehéz az
idegen ajkúak számára. De talán akkor
sem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy
Crnyánszki nyelvének teljes szépségét
aligha élvezheti idegen anyanyelvű, ez
nyilván éppúgy a szerbek kiváltsága,
mint ahogyan Ady gazdag költői nyelv-
vének élvezete a miénk.

Érthető ezek után, hogy Csuka Zol-
tánnak, a fordítónak rendkívül nehéz
feladatot kellett megoldania. Úgyelnie

kellett arra, hogy lényegében és nagy
általánosságban visszaadja és érzékel-
tesse a magyar szöveggel az eredeti stí-
lus jellegzetességeit, tehát ne hamisítsa
meg Crnyánszki stílusát, de ugyanak-
kor élvezhető magyar nyelvre ültesse
át az egész regényt. Igen nagy, majd-
nem képtelen követelmény ez ebben az
esetben, különösen ha számba vesszük,
hogy a két nyelv szelleme között milyen
mélyreható különbségek vannak. A for-
dító általában szigorúan tartotta ma-
gát az eredetihez, s ezzel minden esetre
érezkeltette Crnyánszki stílusát, de o-
lyan helyeken is ragaszkodott az eredeti
szófűzéshez, a mondatok eredeti el-
rendezéséhez, ahol a magyar nyelv ér-
dekében eltekinthetett volna ettől az
eredeti stílus meghamisítása nélkül.

A Fórum igen jól választott, amikor
a két világháború közötti szerb irodal-
om e reprezentatív alkotását a magyar
olvasó kezébe adta, mert ezzel egy ér-
dekes írói egyéniséget ismertet meg ve-
le, egy a maga korában mind szemlé-
letmódjában, mind ábrázoló módszeré-
ben és kifejezésformáiban újszerű mű-
vet juttat el a magyar olvasóhoz, amely-
ben egy egész nemzedéket jellemző
nyugtalanság, tájékozódási vágy, bátor
újítási szándék jut kifejezésre.

A költő mint esszéíró

Tomán László

**MIODRAG PAVLOVIĆ: ROKOVI
POEZIJE. SRPSKA KNJIŽEVNA ZA-
DRUGA, BEOGRAD, 1958.**

Az ötvenes évek elején Miodrag Pav-
lović a jugoszláv irodalmi avantgarde
kiemelkedő egyénisége volt; abban az
időben jelent meg az irodalmi berkek-
ben, amikor a modernisták és realisták

legádázabb csatáikat vívták. Ő nem vett
részét az ütközetekben; verseket írt. Ki-
fejezésének és tárgyválasztásának szo-
katlansága miatt nem egyszer irányí-
tották rá bizonyos körök bírálatuk per-
gőtüzét. Később változott verseinek
hangja, komolyabb, érettebb, kiforrot-
tabb lett. A szavak és formák féktelen-
ségét fegyelem, szinte klasszikus rend
váltotta fel. Evvel párhuzamosan és